

M.M. Epstein, Dreams of Subversion in Medieval Jewish Art and Literature

Review by: יוסף שצמילר

Zion / ציון, Vol. (תשנ"ט) ג' (סד, חוברת ג'), pp. 401-402

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70034007>

Accessed: 29/11/2011 07:42

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

Marc Michael Epstein, *Dreams of Subversion in Medieval Jewish Art and Literature*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania 1997, XIX + 180 pp.

מזה שנים צִרים החוקרים לעובדה, שהאמנות הפלסטית יכולה לשמש מקור לידיעות היסטוריות חדשות ולהציע הסברים לעובדות הידועות לנו מזה זמן. לפני כעשר שנים קיים המכון למדעי היהדות של אוניברסיטת ניו-יורק יום עיון על השאלה: 'מה יכולה ההיסטוריה היהודית ללמוד מן האמנות היהודית?'¹ את הרצאת הפתיחה השמיע יוסף גוטמן. הוא וחבריו עמדו על הקשיים המתודולוגיים העומדים בפני מי שמבקש לנצל מקורות חזותיים לכתיבת ההיסטוריה.

ספרו של פרופ' מרק מיכאל אפשטיין מצטרף אפוא לשורה ארוכה של מחקרים. הוא אינו מגביל את עצמו להבנת האיקונוגרפיה בלבד, אלא חותר לחשיפת המשמעות הסמלית של הדמויות המופיעות בציורים של ימי הביניים, מדע ה'איקונולוגיה'.

המחבר בחר ארבעה בעלי חיים, המצטרים את כתבי היד העבריים והכלליים: ארנבת, פיל, דרקון ו'חד-קרן' (Unicorn). בדרך זו הוא ניסה להבין מה חשו האנשים בימי הביניים לגבי עצמם, סביבתם ועתידם. לא רק מומחיות נדירה מצאים אנו בספר זה בכל הקשור לכתבי היד המאויירים. פרופ' אפשטיין שולט בספרות העברית על כל מרכיביה – ספרות תלמודית ורבנית, שירה דתית וחילונית, פילוסופיה, קבלה ואף ספרות יפה. שילוב זה מאפשר לו להציע לנו פרשנות חדשנית ואף ידיעות חדשות.

הקושי הראשון שעמד בדרכו של המחבר הוא הצורך להסביר את הדמיון הגדול שבין העיטורים היהודיים לבין אלה שאנו מצאים בכתבי היד הלא יהודיים. אלמלא היינו יודעים בפירוש מתוך הכתיבה העברית שלפנינו 'אמנות יהודית', היינו יכולים לראותם כעיטורים 'כלליים' לכל דבר. ואכן, לעתים יודעים אנו בפירוש שהאמן המצייר לא היה מבני ברית. קושי זה בא על תיקונו בספר שלפנינו בשתי דרכים. ראשית, רצונו של המומין היהודי וההנחיות שמסר לאמן ששכר לבצע את המלאכה חשובים לעין ערוך מאשר מעמדו הדתי של המעטר. שנית, למרות הדמיון בין האמנות היהודית לאמנות הכללית, קיימים הבדלים קלים ביניהן. הבדלים אלה מתבררים ביתר שאת אם משלבים את המידע שמוסרת לנו הספרות העברית עם המידע העולה מתוך עיון באמנות הפלסטית (עמ' 5–9).

מדוע מופיעה הארנבת כה תכופות בכתבי היד העבריים (עמ' 16–33), ואילו באמנות הנוצרית כמעט שאין לה מקום כלל, והארנב משמש בה סמל להומוסקסואליות (עמ' 23)? היהודים, מתברר, אימצו לעצמם סמל זה והפכו את משמעותו משלילית לחיובית. הארנבת הבורחת מן הצייד אינה אלא סימן וסמל לרדיפות היהודים ולהצלחתם להימלט ולהינצל. הפיל (עמ' 39–69) כבר מופיע בפסיפס ארץ ישראל מן המאה ה' (עמ' 42, 69), והוא מסמל את התורה, מתנת בורא העולם לעמו האהוב. אגב, גם הקראים במלחמתם ברבניים משתמשים בסמל זה, ואצלם הוא משמש כדי להתריע על הזנחתו של לימוד המקרא אצל יריביהם (עמ' 43–47).

1 ההרצאות אשר הושמעו ביום עיון זה פורסמו בחוברת מיוחדת, בכתיבת מכונה. ראו: The Center for Jewish Studies, The City University of New York – What Can Jewish History Learn from Jewish Art? (Occasional Papers, 3), New York [1989]

שני הסמלים האחרים מיוצגים על ידי בעלי חיים שאינם קיימים בטבע אלא בדמיונם של בני התקופה – זרקון וחד־קרן. הדרקון הילך קסם על כל אנשי ימי הביניים, יהודים כנוצרים (עמ' 70–95). אפשריין אינו רואה בהופעתו בכתבי היד העבריים קישוט שהיה רווח באותם הימים. לדעתו, ראו היהודים בדרקון סמל לשליט אכזר ומתנכל, ש'נרתם' ונכנע לרצונו של שליט האמיתי של העולם. מעניינת במיוחד הופעתו של החד־קרן בכתבי היד העבריים (עמ' 96–112). הוא מופיע גם בציורי בית הכנסת של העיירה חודורוב, באוקראינה של היום, מן המאה ה־12. והרי לפנינו סמל נוצרי מובהק: 'בן האלוהים' הנכון להקריב את עצמו למען האנושות (עמ' 105). לדעת אפשריין, אין לראות בהופעתו של החד־קרן באמנות העברית של ימי הביניים המאוחרים משום חידוש, לפי שכבר בעת העתיקה היה בעל חיים זה סמל יהודי מובהק. בימי הביניים הוא שימש אמצעי לתאר את מצבם האומלל בהווה ואת משאת נפשם לגאולה בעתיד.

בהסתמכו על מקורות תלמודיים (ראו במיוחד עמ' 149–150, הערות 39, 40), מביע המחבר את דעתו, כי החיה הנקראת Unicorn אינה אלא ה'תחש' המופיע כמה פעמים במקרא. המילונים שבדקתי אינם מאשרים הצעה זו. רש"י ואברהם אבן עזרא אשר הכירו היטב את המקורות התלמודיים לא מצאו לנכון לאמץ פרשנות זו. אבן עזרא בפירושו לשמות כה, ה, אומר אך זאת: 'תחשים' – מן חיה היתה ידועה בימים ההם'. רש"י מרחיב במקצת את הדיבור: 'מן חיה, ולא היתה אלא לשעה, והרבה גוונים היו לה, לכך מתרגם (אונקלוס) ססגונה, שִׁשְׁשׁ (-כאשר שש) ומתפאר בגוונים שלו'. ובעיקר, גם אם נבצר מאתנו כיום לזהות את התחש, ברור מן ההקשר במקרא שמדובר בבעל חיים לכל דבר, ואילו החד־קרן אינו אלא חיה דמיונית, כאמור לעיל.

הופעתם של הדרקון והחד־קרן בכתבי היד העבריים מעמידה אותנו שוב בפני העובדה, שלאיקונוגרפיה של ימי הביניים היתה דינמיקה משל עצמה. אין זה ודאי כלל וכלל שהיהודים או הנוצרים בני הזמן הבינו את משמעות הציורים והדמויות כדרך שמבינו ומפרש אותן מלומד במאה העשרים. לעתים העתיקו הציירים מה שמצאו בכתבי יד אחרים. אין לראות בציורים ובאיורים אלה משום צילום נאמן של המציאות. בהרבה מקרים אין לפנינו אלא העתקי העתקים של העתקים. אף אנו שרים כיום בתג החנוכה – כך מזכיר לנו המחבר (עמ' 114–116) – את הפיוט 'מעוז צור ישועתי', מבלי לתת את הדעת לביטויים הקשים של הדם והשנאה המצויים בהמנון זה מן המאה ה־12. ואוסף דוגמה מדעית – אנו מתפללים כיום את תפילת 'כל נדרי' מבלי לדעת דבר על התנגדותם של הגאונים והראשונים לתפילה זו. כך גם ייתכן שלא הכל הבינו את הסמליות של בעלי החיים השונים שעמדו לנגד עיניהם, ושילבו אותם בהעתיקותיהם פשוט מפני שהם נודמנו להם.

פרופ' אפשריין מוצא בעולמם הפנימי של היהודים כעס וחזמה (עמ' 113–119). מה שהוא רואה בציורים ובאיורים מקבל חיזוק מן הספרות הכתובה. בד"בד מצויה גם התקווה שסוף הגאולה לבוא. את זאת מבטאים היהודים בשקט ובשלווה ולא בקול ענות גבורה. לפיכך אין משמעותם הסמלית של האיורים האלה מתגלה למתבונן בהם במבט ראשון.